

Wybrane problemy wierzytelności nieściągalnych w podatku dochodowym od osób prawnych

Słowa kluczowe:

podatek dochodowy od osób prawnych, koszty uzyskania przychodów, wierzytelności nieściągalne

Każdy przedsiębiorca, prowadząc działalność gospodarczą, ma prawo żądać do kontrahenta należności za prawidłowo wykonaną usługę bądź dostawę towaru. Niekoniernie jednak we wszystkich sytuacjach dochodzi do dobrowolnej spłaty należności. Niestety, definicja przychodu jednoznacznie wskazuje, iż podatnik, nawet jeżeli nie otrzymał zapłaty z tytułu prawidłowo wykonanej umowy, to i tak jest zobowiązany do wykazania kwoty należności jako przychodu należnego i odprowadzenia podatku dochodowego. Niezależnie zatem od faktu otrzymania należności za świadczoną pracę, będzie ponosić skutki podatkowe. Zaliczenie zatem do przychodów wierzytelności nieściągalnej, bez możliwości zaliczenia tej wierzytelności do kosztów uzyskania przychodów, powodowałoby płacenie podatku od nieotrzymanych środków pieniężnych, czyli od zawyżonej podstawy opodatkowania.

Wychodząc naprzeciw tej sytuacji ustawodawca zdecydował się na możliwość rozliczenia nieuregulowanych należności – pod pewnymi warunkami – w kosztach uzyskania przychodów w podatkach dochodowych. Do celów niniejszej publikacji skoncentruję się jednak wyłącznie na przepisach ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych¹.

1. Wierzytelności nieściągalne – problemy ogólne

W literaturze przedmiotu „wierzytelność” definiowana jest jako uprawnienie przysługujące jednej stronie stosunku prawnego (wierzycielowi) do domagania się od drugiej strony stosunku prawnego (dłużnika) spełnienia określonego świadczenia. Wierzytelność zaś przyjmuje postać roszczenia wówczas, gdy podmiot zobowiązany został zindywidualizowany już w momencie powstania zobowiązania, a należne zobowiązanie jest od samego początku ściśle określone.

¹ T.j. Dz. U. z 2011 r. Nr 74, poz. 397 z późn. zm.; dalej: ustawa o PDOP.

Na gruncie podatków dochodowych istotny jest podział na:

1. wierzytelności, których nieściągalność została udokumentowana,
2. wierzytelności, których nieściągalność uznaje się za uprawdopodobnioną.

W art. 16 ust. 1 pkt 25 ustawy o PDOP zasadniczo wierzytelności odpisanych jako nieściągalne ustawodawca nie uznaje za koszt uzyskania przychodów, z wyjątkiem takich wierzytelności, które zanim stały się nieściągalne, zostały na podstawie art. 12 ust. 3 ustawy o PDOP zarachowane jako przychody należne, a których nieściągalność została udokumentowana:

1. postanowieniem o nieściągalności, uznanym przez wierzyciela za odpowiadające stanowi faktycznemu, wydanym przez właściwy organ postępowania egzekucyjnego, albo
2. postanowieniem sądu o:
 - a. oddaleniu wniosku o ogłoszenie upadłości, gdy majątek masy nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania upadłościowego, lub
 - b. umorzeniu postępowania upadłościowego, gdy zachodzi okoliczność wymieniona pod lit. a), lub
 - c. ukończeniu postępowania upadłościowego, albo
3. protokołem sporządzonym przez podatnika, stwierdzającym, że przewidywane koszty procesowe i egzekucyjne związane z dochodzeniem wierzytelności byłyby równe lub wyższe od jej kwoty (art. 16 ust. 2 ustawy o PDOP).

Z analizy powyższych przepisów wynika, iż wierzytelności nieściągalne mogą być uznane za koszt uzyskania przychodów, jeżeli wcześniej zostały zarachowane do przychodów, a ich nieściągalność podatnik udokumentował w sposób przewidziany w ustawie o PDOP.

Przepisy te jednoznacznie wskazują, że stan nieściągalności powinien być udokumentowany tylko w sposób przewidziany ustawą o PDOP. Tylko i wyłącznie gdy spełnione są te warunki, podatnik ma prawo zarachować konkretne wierzytelności bezpośrednio do kosztów uzyskania przychodów. Rozwiązanie przyjęte na gruncie ustawy o PDOP odróżnia je od rezerw tworzonych na takie wierzytelności zgodnie z przepisami szeroko rozumianego prawa bilansowego. Potwierdza to liczne orzecznictwo sądów administracyjnych oraz organów podatkowych. Przykładowo (co prawda na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ale tożsamej regulacji), w wyroku z dnia 30 maja 2005 r., I SA/Bk 78/05, WSA w Białymstoku podkreślił, że „Ustalony w art. 23 ust. 2 ustawy z 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych katalog okoliczności definiujących nieściągalność wierzytelności ma charakter zamknięty”, zaś np. w wyroku NSA z dnia 24 stycznia 1997 r., I SA/Po 1048/96 stwierdzono, że nie jest podstawą do uznania wierzytelności za nieściągalną informacja o likwidacji podmiotu

gospodarczego (dłużnika) otrzymana w urzędzie pocztowym lub w odpowiednim wydziale urzędu miasta (gminy). Dokumentem udowadniającym nieściągalność wierzytelności nie może być także postanowienie prokuratury o umorzeniu śledztwa w sprawie oszustwa, na mocy którego fikcyjna firma wyłudziła od podatnika towar, za który nie zapłaciła. Nie jest również dokumentem umożliwiającym zaliczenie wierzytelności do kosztów uzyskania przychodów wyjawienie majątku przez dłużnika, z którego wynika, że nie ma on majątku podlegającego egzekucji. Środek ten jest bowiem zarządzany przez sąd, nie mniej jednak jest to oświadczenie samego dłużnika, a nie postanowienie organu egzekucyjnego.

Tym samym naruszenie ustawowych warunków udokumentowania nieściągalności powoduje utratę prawa do zaliczenia danej wierzytelności do kosztów uzyskania przychodów. Oznacza to, iż posiadanie przez podatnika innych dokumentów, np. informacji o likwidacji podmiotu otrzymanej w urzędzie pocztowym lub w wydziale działalności gospodarczej urzędu miejskiego nie daje mu takiego prawa.

2. Postanowienie o nieściągalności

Zgodnie z art. 16 ust. 2 pkt 1 ustawy o PDOP nieściągalność wierzytelności dokumentuje postanowienie o nieściągalności – uznane przez wierzyciela jako odpowiadające stanowi faktycznemu – wydane przez właściwy organ postępowania egzekucyjnego. Analizując zapisy ustawy oraz cel ustawodawcy, należy podkreślić, iż termin „postanowienie o nieściągalności” nie jest tożsamy z postanowieniem o umorzeniu egzekucji. Tym samym, aby zatem podatek mógł uznać nieściągalną wierzytelność za koszty uzyskania przychodów z treści „postanowienia o nieściągalności” musi jednoznacznie wynikać, że nie istnieje majątek, z którego może być egzekwowana wierzytelność. Zdaniem organów podatkowych podstawą do zaliczenia w ciężar kosztów uzyskania przychodów nie może być postanowienie o umorzeniu postępowania np. z powodu uchybień formalnych, jak i inne postanowienia organów egzekucyjnych, z których treści wynika, iż podstawą nieściągalności wierzytelności nie był brak majątku dłużnika (Pismo Ministerstwa Finansów z dnia 30 listopada 1995 r., Nr PO 4/AS-722-837/95). W efekcie brak odniesienia się przez organ egzekucyjny w uzasadnieniu postanowienia o umorzeniu postępowania egzekucyjnego do braku majątku dłużnika, z którego mogłaby być egzekwowana należność, skutecznie uniemożliwia wierzycielowi możliwość rozliczenia wierzytelności w kosztach uzyskania przychodów. Analogicznie w tej kwestii wypowiedział się Dyrektor Izby Skarbowej w Katowicach z 29 kwietnia 2011 r., IBPBI/1/415-136/11/AB: „Postanowienie o nieściągalności wierzytelności nie może być utożsamiane z postanowieniem o umorzeniu egzekucji. Nie będzie stanowiło podstawy do zaliczenia wierzytelności nieściągalnej do kosztów uzyskania przychodu po-

stanowienie o umorzeniu egzekucji z przyczyn formalnych. Aby bowiem postanowienie takie mogło stanowić podstawę zaliczenia wierzytelności nieściągalnej do kosztów uzyskania przychodu, z jego treści powinno jasno wynikać, iż dłużnik nie posiada majątku, z którego egzekwowana wierzytelność może zostać zaspokojona”.

Dodatkowo, jak podkreślił NSA w wyroku z 9 stycznia 2009 r., sygn. akt II FSK 1754/07: „postanowienie o nieściągalności by mogło być uznane za dokumentujące nieściągalność, musi być »uznane przez wierzyciela jako odpowiadające stanowi faktycznemu«. Oznacza to, że wierzyciel by móc zaliczyć tę nieściągalną wierzytelność, musi jeszcze mimo postanowienia o nieściągalności uznać, że odpowiada ono stanowi faktycznemu jako zgodne z rzeczywistością na dzień zaliczenia tej wierzytelności do kosztów uzyskania przychodów. Ma to związek z przepisami: art. 826 K.p.c. (Kodeksu postępowania cywilnego – przyp. red.), zgodnie z którymi umorzenie postępowania egzekucyjnego, a więc także z przyczyny wskazanej w art. 824 § 1 pkt 3 K.p.c. nie pozbawia wierzyciela możliwości wszczęcia ponownej egzekucji [...]. Stan nieściągalności to stan faktyczny, dynamiczny, który może ulec zmianie”.

Wątpliwości powstają również, co do możliwości uznania za wierzytelność nieściągalną wierzytelność przysługującą od dłużnika, względem którego zostało wcześniej wydane postanowienie o nieściągalności dotyczące innej wierzytelności.

Analizując treść art. 16 ust. 1 pkt 25 i art. 16 ust. 2 ustawy o PDOP można dojść do wniosku, iż nie jest konieczne odrębne dokumentowanie każdej z wierzytelności wobec tego samego dłużnika odrębnymi dokumentami, jeśli z posiadanych dokumentów (postanowienia organu egzekucyjnego) wynika jasno, że majątek dłużnika nie wystarcza na zaspokojenie nawet jednej z dochodzonych wierzytelności albo kosztów postępowania.

Konsekwentnie zatem wszelkie wierzytelności dotyczące danego dłużnika, a więc i te, dla których nie zostało wydane postanowienie organu egzekucyjnego, można uznać za takie, których nieściągalność została udokumentowana. Skoro bowiem nieściągalność jednej wierzytelności została udokumentowana stosownym dokumentem, z którego wynika brak majątku, tożsame rozstrzygnięcie zostanie wydane wobec pozostałych wierzytelności. Uprawnione powinno być zatem stanowisko umożliwiające zaliczenie do kosztów podatkowych zarówno kwoty wierzytelności, dla których zostało wydane postanowienie o nieściągalności, jak również kwoty wierzytelności wymagalnej w chwili uzyskania postanowienia o nieściągalności, która nie była jednak przedmiotem postępowania sądowego. Potwierdzili to Dyrektor Izby Skarbowej w interpretacji indywidualnej z dnia 12.01.2011r., sygn. IPPB3/423-729/10-4/JB oraz Dyrektor Izby Skarbowej w Łodzi z dnia 10.08.2012 r., sygn. IPTPB1/415-298/12-2/ASZ.

Niestety, coraz częściej organy podatkowe prezentują odmienne stanowisko. Podkreślają, iż udokumentowanie nieściągalnej wierzytelności dotyczy wyłącznie tej kon-

kretniej wierzytelności i tym samym tylko ta wierzytelność mogłaby być rozliczona w kosztach uzyskania przychodów – a nie pozostałe, nieudokumentowane (tak Dyrektor Izby Skarbowej w Katowicach w interpretacji indywidualnej z dnia 16 grudnia 2011 r., sygn. IBPBI/1/423-44/11/AB). Analogicznie w tej kwestii wypowiadają się niektóre wyroki sądów administracyjnych (NSA w wyroku z dnia 9 stycznia 2009 r., sygn. akt II FSK 1754/07 oraz WSA w Szczecinie w wyroku z dnia 6 maja 2011 r., sygn. akt I SA/Sz 132/11), w którym czytamy: „nie można w sposób jednoznaczny stwierdzić, iż przy tożsamości dłużnika wszelkie jego wierzytelności można uznać za nieściągalne na podstawie jednego postanowienia o nieściągalności wydanego przez właściwy organ egzekucyjny (art. 16 ust. 2 pkt 1 u.p.d.p.), dotyczącego tylko jednej z wielu wierzytelności. W związku z tym, choć wcześniej prowadzona wobec dłużnika [...] egzekucja okaże się bezskuteczna w odniesieniu do jednej wierzytelności (także o mniejszej od pozostałych wartości), nie można wykluczyć, że w przyszłości wobec innych wierzytelności będzie ona skuteczna z uwagi na nowe okoliczności faktyczne, np. pojawieniem się nowych składników majątkowych. Niemniej jednak każda z ww. wierzytelności, aby mogła być uznana za nieściągalną, musi być udokumentowana w sposób wskazany w poszczególnych punktach art. 16 ust. 2 pkt 1-3 u.p.d.p. Tym samym, aby dana wierzytelność wskazana w art. 16 ust. 1 pkt 25 u.p.d.p. mogła zostać zaliczona w koszty uzyskania przychodów, konieczne jest jej udokumentowanie w sposób wskazany w jednym z trzech punktów art. 16 ust. 2 u.p.d.p.”

Reasumując, udokumentowanie nieściągalności jednej z wierzytelności nie pozwala na uznanie pozostałych za nieściągalne i zaliczenie ich do kosztów podatkowych.

Dodatkowo zdaniem sądów administracyjnych, w przypadku gdy wierzytelność była zabezpieczona, należy udokumentować jej nieściągalność nie tylko w stosunku do dłużnika, ale także w stosunku do poręczycieli (wyrok NSA z dnia 16 grudnia 2008 r., sygn. akt II FSK 173/08).

Nieco inaczej należy rozliczyć postanowienie o nieściągalności jedynie części wierzytelności, którą skierowano do egzekucji. Zdaniem większości organów podatkowych w przypadku uzyskania postanowienia o nieściągalności jedynie części wierzytelności, którą podatnik skierował do egzekucji, nie stanowi przeszkody do odpisania jako nieściągalnej całej wierzytelności. Analogicznie w tej kwestii wypowiedziało się Ministerstwo Finansów w piśmie z 3 listopada 1999 r., nr PB3-2099-IP-722-314/99: „Wielkość wierzytelności wynika z prawomocnego orzeczenia sądu i ksiąg podatnika. W przypadku gdy podatnik wystąpi do organu postępowania egzekucyjnego o egzekucję jedynie części ustalonej wierzytelności, postanowienie o nieściągalności tej części powoduje, że całą wierzytelność można uznać za nieściągalną. Dowodem zatem do uznania całej wierzytelności za koszty uzyskania przychodów będzie postanowienie o nieściągalności

części tej wierzytelności wydane przez właściwy organ postępowania egzekucyjnego”. Podobne stanowisko zajął WSA w Szczecinie w wyroku z 6 maja 2011 r., sygn. akt I SA/Sz 132/11, gdzie stwierdził, że podatnik, chcąc uznać wierzytelności za nieściągalne, powinien wierzytelność skierować na drogę sądową (w celu uzyskania tytułu wykonawczego i klauzuli wierzytelności bezspornej). Następnie może wystąpić do organu egzekucyjnego o egzekucję choćby części ustalonej wierzytelności i uzyskać rozstrzygnięcie, z którego jednoznacznie by wynikało, że dłużnik nie posiada majątku wystarczającego do zaspokojenia dochodzonego roszczenia.

3. Postanowienie sądu

Nieściągalność wierzytelności może być udokumentowana również postanowieniem sądu o:

- oddaleniu wniosku o ogłoszenie upadłości obejmującej likwidację majątku, gdy majątek niewypłacalnego dłużnika nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania (art. 16 ust. 2 pkt 2 lit. a ustawy o PDOP), lub
- umorzeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku, gdy majątek niewypłacalnego dłużnika nie wystarcza na zaspokojenie kosztów postępowania (art. 16 ust. 2 pkt 2 lit. b ustawy o PDOP), lub
- ukończeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku (art. 16 ust. 2 pkt 2 lit. c ustawy o PDOP).

Pierwsze dwa postanowienia sądu, umożliwiające zaliczenie wierzytelności do kosztów, wynikają ze stanu majątku dłużnika. Z treści postanowienia powinno bezspornie wynikać, że majątek ten jest niewystarczający, aby pokryć z niego koszty postępowania upadłościowego. Umorzenie postępowania upadłościowego z innych przyczyn nie będzie wywierało skutków w kosztach uzyskania przychodów. W przypadku trzeciego, wyłącznie postanowienie o ukończeniu postępowania upadłościowego będzie umożliwiało ujęcie danej wierzytelności w rachunku podatkowym. Tym samym wydane przez sąd postanowienie o ogłoszeniu upadłości obejmującej likwidację majątku dłużnika nie będzie stanowiło podstawy do rozliczenia wierzytelności w kosztach uzyskania przychodów (chyba że poprzez podatkowy odpis aktualizujący).

Należy podkreślić, iż w przypadku, gdy wierzytelności podatnika nie zostały zaspokojone lub uzyskał on należności wystarczające na pokrycie tylko części długu upadłego, uzyskane postanowienie będzie podstawą zaliczenia niespłaconej części wierzytelności do kosztów uzyskania przychodów.

4. Protokół sporządzony przez podatnika

Wśród dowodów dokumentujących nieściągalność wierzytelności ustawodawca wymienił również protokół sporządzany przez podatnika. Podatnik ma bowiem prawo ująć nieściągalne wierzytelności jako koszt uzyskania przychodów w rachunku podatkowym, jeżeli przewidywane koszty procesowe i egzekucyjne, udokumentowane protokołem sporządzonym przez niego, związane z dochodzeniem wierzytelności, byłyby równe albo wyższe od kwoty wierzytelności.

Praktyka pokazuje, iż taka forma dokumentacji znajdzie zastosowanie w odniesieniu do sytuacji, gdy kwota wierzytelności jest niewielka, a dochodzenie wierzytelności poprzez wszczęcie postępowania sądowego i egzekucyjnego byłoby dla podatnika nieopłacalne. W efekcie podatnik musi samodzielnie przygotować protokół i na jego podstawie zaliczyć do kosztów uzyskania przychodów wartość należności nieuiszczonych przez kontrahenta, bez konieczności uprzedniego wszczęcia postępowania sądowego.

Warunkiem *sine qua non* jest jednak wskazanie w protokole wydatków, jakie podatnik musiałby ponieść na wyegzekwowanie danej wierzytelności. Można ująć wydatki, które zostałyby poniesione przez podatnika w przypadku dochodzenia wierzytelności w drodze procesowej, takie jak koszty sądowe, koszty zastępstwa procesowego, zwrot świadkom utraconego zarobku za czas stawiennictwa w sądzie, koszty zaliczki na ekspertyzy biegłych, koszty egzekucji komorniczej, koszty sporządzenia aktualnych dokumentów podatnika (jak np. odpis z KRS), poświadczenia notarialne.

5. Podsumowanie

Instytucja nieściągalnych wierzytelności jest instytucją konieczną w regulacjach dotyczących podatku dochodowego. Niemniej jednak ze względu na swoją naturę oraz różnice interpretacyjne w tym zakresie, jej wykorzystanie powinno przebiegać po dokładnej analizie stanu faktycznego oraz obowiązującej linii orzeczniczej sądów administracyjnych oraz organów podatkowych.

